

терској црногорској бригади (1.404 јединице), одломак из Дневника бригаде, Ријеч Редакције и, на крају, попис новчаних помагача у штампању књиге.

Ово је велики подухват преживјелих бораца. Био је мукотрпан посао прикупити биографске податке и фотографије бораца. Али он се вишеструко исплатио и значи помоћ за будућа изучавања тематике нашег ослободилачког рата, а посебно Четврте пролетерске црногорске бригаде. Књига нам пружа драгоцене податке о једној генерацији црногорске младости, генерацији којој ће се све више дивити садашње и будуће генерације, генерацији којој је слобода била дража од сопственог живота.

Резимирана студија Брајовића о бригади и лексикон бораца бригаде са наведеним прилозима представљају својеврсну студију о Четвртој пролетерској црногорској бригади.

Ријетко је која књига научно и стручно опремљена као ова. То служи на част уреднику, редакцији и свим сарадницима на њој, као и Војној штампарији у Београду.

Књига о којој је ријеч биће драгоцен приручник за све оне које буде интересовала ова проблематика, а њих ће бити много.

Драги, изузетно поштовани преживјели присутни и одсутни борци, командири, команданти, политички радници и политички комесари прослављене Четврте пролетерске бригаде, другарице и другови, имам посебну част, као човек и научни радник, да пред борцима и овом уваженом публиком промовишем ову књигу, најљепши писани споменик о борцима Четврте црногорске пролетерске бригаде, споменик трајне вриједности који ће разумјети сви узрасти и различите генерације.

Јован Р. Бојовић

Ирма Львовна Фадеева, ОФИЦИАЛЬНЫЕ ДОКТРИНЫ В ИДЕОЛОГИИ И ПОЛИТИКЕ ОСМАНСКОЙ ИМПЕРИИ (османизм — паниславизм) XIX — НАЧАЛО XX в.

„Наука“, Москва 1985, стр. 272

Аутор је пошао од констатације да се вишепартијска демократија западног типа, уведена 1945. године, тешко одржава на турском тлу и да су зато у турском политичком животу карактеристичне кризе које се циклично понављају и отуда имају карактеристику перманентног дестабилизирајућег фактора. Ни Ататуркова „револуција одозго“ није из турског друштва могла исклонити приврженост традиционалним муслиманским вриједностима.

Указујући на чињеницу да се савремени политички живот Турске не може у потпуности објаснити и схватити без дубље познавања његовог развоја, еволуције друштвене идеологије и особености социјално-политичког развоја, Фадјејева је, новим схватањима и чињеницама, осветлила идејну еволуцију ос-

манског друштва у XIX вијеку, појаву и развој званичних доктрина османизма а панисламизма, анализираше форме њиховог спровођења у политичкој пракси Османске империје, а и њихову улогу у учвршћивању несигурног јединства овог пространог царства. Веома су интересантна ауторова тумачења улоге религије и појаве панисламског покрета крајем XIX вијека.

Управо је Турска република, прва у исламском свијету, уставом из 1928. године укинула одредбу да је „ислам једина државна религија“, па је и вјерску заклетву на државну службу замијенила грађанском формом. Ипак, живаво укоријењење, муслимански начин мишљења и живота и општи културни и друштвено-политички живот није могао искључити значајан утицај ислама.

Фадјејева је зналачки изложила битне ознаке етапа у историјском развоју и савременом постојању Турске. Она је нарочиту пажњу посветила (како је сама карактерише) „најважнијој стапи“ у живљењу Турске XIX вијека — управо времену танзимата (1839—1871), у којој се религиозна политичка доктрина трансформише у „османлизам“ — политичку доктрину грађанске идеологије о равноправности свих житеља Турске — муслимана и других вјерских заједница. За Турску је то био управо почетак опадања ислама као једине државне религије.

Али, и поред притисака великих сила, ове реформе се мукотрпно спроводе, јер огромна већина муслиманског свијета Османског царства није пристајала на њих. Муслимански свијет је осјећао да су реформе производ спољних притисака хришћанских великих сила, а не унутрашња потреба „исламског“ Османског царства. То тим прије што су ове реформе проглашавали турски државници, а не фанатизовани исламски вјерници. Управо зато што је та идеја била производ званичних кругова, а не оруђе опозиције, није ни могла у овом муслиманском царству ухватити јаке коријене и претворити се у државну идеологију — пошто их вјековна муслиманска идеологија није прихватала.

Религиозна концепција Турске заснивана је на догмама ислама и отуда није прихватала грађанске идеологије неисламских држава. Због тога је Османско царство и долазило у парадоксалне ситуације: царске реформе, званично прокламоване 1839. и 1856. године, муслиманско становништво није прихватило и против њих се жестоко борило. Предвођеници те снажне акције били су локални турски феудалци — аге и бегови који, поред вјерског осјећања, имају и снажно присутне економске мотиве проистекле из традиционалног османског феудалног система. Управо се на реформама из 1839. и 1856. године читовала способност Турске да прихвати, као државну теорију, османизам и панисламизам. Идеје османизма и панисламизма, које су

еволуирале од првобитне доктрине средином XI вијека, а особито њихове идеолошке основе, нијесу до сада цјеловитије обрађиване цјеловитије, нити биле предмет специјалног истраживања.

У овом раду покушано је да се извуку неке црте идејне револуције османског друштва XIX и почетка XX вијека, а управо: рађање и развој османизма и панисламизма, степен и облици њиховог спровођења у практичној политици, улога коју су те доктрине одиграле у формирању турског национализма. Нарочита пажња је посвећена одбојности према тим доктринама дијела турских чиновника, масе муслиманског и хришћанског свијета, а и погледима и нивоу политичког мишљења самих турских реформатора.

Са међународног аспекта нарочито су интересантна ауторова разматрања и закључци о политици европских колонијалних држава и њиховим покушајима да панисламизам искористе за сопствене експанзионистичке циљеве. Да би указао на улогу религије на еволуцију османског и других муслиманских друштава, аутор је укратко разматрао стање и улогу религије у претходним стољећима, истичући да се она на разним етапама живота Османске империје мијењала, како због унутрашњих тако и због спољнополитичких разлога.

Главни дио ове значајне монографије почиње текстом о претпоставкама формирања нових идеја за вријеме владавине султана Махмуда II (1808—1839). Друга глава ове књиге обрађује развој концепције једнакости османских поданика и њене реализације у вријеме танзимата (1839—1871). Аутор детаљније обрађује процес европеизације османског пољетничког друштва од почетка XIX вијека и појаву нових, савременијих схватања и идеја, туђих традиционалном муслиманском свијету. Управо тада се продубљује конфликт између присталица реформи и муслиманског свештенства, на чијој страни је била огромна маса становника Османске империје. Сукоби који су пратили европеизацију Османске царевине водили су ка њеном распаду. Хришћански народи, а касније и муслимани који

нијесу припадали Турцима, борили су се за самосталан национални и политички развој, у чему су имали јаку подршку европских држава, што је приморавало владајуће кругове да излаз из настале кризе траже управо у реформама најважнијих државних институција, чиме се покушало наћи компромисно рјешење заострених националних и вјерских противурјечности. То рјешење покушало се наћи остваривањем идеје османизма, која се заснивала на једнакости свих поданика Османског царства, без обзира на њихову вјерску или етничку припадност. Аутор доказује да појава неких капиталистичких елемената у османском друштву средином XIX вијека није произашла из његових органских потреба, већ је била увезена из Европе и под њеним притиском. Због тога су и реформе биле недоречене, тешко спроводљиве у друштву које није било припремљено да прихвати буржоаске норме.

У прелазном периоду (1871—1876) у политици и идеологији Порте постојала су три правца: преживјелог османизма и нових идеја турског национализма и панисламизма. Збивања у вези са појавом тих нових аспеката у политици и идеологији Порте — предмет су Треће главе. У Цариграду су тада у већем броју долазили изасланици појединих муслиманских држава, нудећи султану помоћ против европске експанзије. Кризна ситуација настала устанком у Босни и Херцеговини пријетила је Османском царству озбиљним унутрашњим и спољним компликацијама. Султан је тражио за себе неограничену власт врховног калифе, не само у Турској већ и старјешинство у читавом исламском свијету, па се тако појавио панисламизам, који је и постао

алтернатива европеизацији Османског царства. И поред тих намјера, панисламизам је и даље заостривао кризу Царства, а умјесто супротстављања европеизацији довео је до још веће зависности Турске од европских држава. Широко распрострањени панисламизам у муслиманском свијету нарочито је користила Енглеска. Уз то, турски панисламизам није могао постићи жељени циљ и због тога што се у исламском свијету крајем XIX и почетком XX вијека снажно појављују тенденције стварања националних држава.

Почетком овог вијека неуспјешни османизам и панисламизам замјењују се турским национализмом, који су најјасније формулисале младотурска партија и њена организација „Уједињење и прогрес“. Формулисање и спровођење те идеологије — предмет је Четврте главе. Ипак, младотурска партија није задала коначан удар панисламској идеологији, већ је то учинио први свјетски рат, а нова турска влада, послје краха Империје, основала је нову државу на другачијим, националистичким принципима.

Ова књига је написана на основу прворазредних архивских докумената из совјетских и других архивских центара, периодичних издања, објављених извора и врло богате литературе. У Прилогу је штампано неколико врло значајних докумената.

Велики научни напор И. Л. Фадеева уродио је крупним научним резултатом — значајном књигом, корисном за све проучаваоце Османског царства и уопште исламског свијета на Блиском истоку од почетка XIX вијека до првог свјетског рата.

Радоман Јовановић